

POVIJESNO ZNAČENJE JUBILEJA HRVATSKE KRALJICE JELENE

Ante Škobalj

Za *Splitski Evanđelistar* rečeno je, da je on svjedokom blagodarnog utjecaja kršćanstva, koje je oplemenilo »barbarske došljake«, a kršćanske starosjedioce navelo da ih prihvate u jednu cjelinu.¹ Time je, iako neadekvatnim riječima,² izrečena jedna velika povijesna istina i jedan značajan i sudbonosan proces, koji se je ovdje na ovim obalama Jadrana dogodio u prvim stoljećima hrvatske povijesti.

Evanđelje³ je zaista ne samo svjedok nego i sadržaj i pokretna snaga tog »blagotvornog utjecaja« prihvaćanja, konvergencije i stapanja u jedinstvo, ali ono samo po sebi ne bi ništa koristilo, da se nisu našle osobe koje su ga svojom dobrom voljom i svojom živom vjerom u sebi utjelovile i ostvarile, te učinile da ga i drugi prihvate i oživotvore. To se ne postizava nekim čarobnim činom, pa ni jednostavnim obredom krštenja osobnog ili zajedničkog. To je djelo duga i strpljiva rada, ljubavi i samoprijegora.⁴

Mnogo je osoba u tom procesu sudjelovalo. Tu su hrvatski knezovi i kraljevi koji su vještom politikom znali upraviti događajima u tom smislu, tu je mnoštvo benediktinaca,⁵ koji su uložili svoj rad i svoje živote u to djelo, tu su pape, biskupi, opati, poslanici, pustinjaci i pokornici i mnoštvo ljudi dobre volje, koji su svojim molitvama, žrtvama i svojim radom prožimali narod kao što kvas prožimlje kruh, dok ne uskisne. Pojedine se osobe ipak izdižu zaslugama i doprinosom u tom povijesnom djelu.

Jedna od najzaslužnijih osoba u povijesnom zblizavanju Romana i Hrvata na ovoj strani Jadrana svakako je Jelena Madijka, kasnije hrvatska kraljica Jelena, žena hrvatskog kralja Mihajla Krešimira II. (949.—969.) i majka kralja Stjepana Držislava (969.—997.).

¹ Dr. Viktor Novak, *Evangeliarium Spalatense*, svršetak.

² Niži stupanj kulturnog razvoja ili, radije, drukčiju vrstu kulture možemo izraziti na razne načine, dočim izraz »barbarski« sadrži u sebi prezir prema nekom narodu.

³ Evanđelje ovdje ne uzimamo samo u smislu knjige, koja znači pismenost i stanoviti stupanj kulture, nego više u smislu Kristove nauke i Božanske poruke spasenja svim ljudima i cijelom čovječanstvu, koje je time uzdignuto u jednu višu sferu ljubavi. Tako je, čini se, mislio i Viktor Novak onda, kad je pisao spomenuto djelo.

⁴ Pokrštenje, to jest sam obred prihvaćanja kršćanstva primanjem sakramenta krštenja nije isto što i prihvaćanje evanđelja, za što je potrebno vrlo dugo vremensko razdoblje intenzivnog rada i odgajanja i za pojedinca, a još više za jedan narod. To dugoročno prihvaćanje evanđelja i kršćanstva često se naziva »pokršćavanjem«, zbog čega vrlo lako nastaju razne nejasnoće, shvaćajući ga dvoznačno i kao obred krštenja i kao odgoj i poprimanje evanđelja, dotično provođenje kršćanstva u život, koji često nije onakav kakav bi se kršćanima pristojao.

⁵ Dr Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, Split, 1963, sv. I. na str. 65. kaže da je u Hrvatskoj već u X. stoljeću bilo 10 benediktinskih samostana, dotično redovničkih skupina, u XI. st. već 48, a u XII. preko 100.

Ante Škopalj: Kraljica Jelena (glina)

Povijesni podaci o njezinu životu vrlo su oskudni, ali je značenje njezina života za hrvatsku povijest vrlo veliko. To je bilo svega tri stoljeća poslije dolaska Hrvata iz pradomovine ovdje na opustošena i opustjela područja rimskih provincija Panonije i Dalmacije, pod jedinstvenim imenom Ilirikuma. Romansko stanovništvo zadržalo se samo u gradovima na morskoj obali i nešto robova po planinama i gospodarskim naseobinama (villae rusticae). Te nekoć cvjetne rimske provincije, poslije Italije najznačajniji dio rimskoga carstva, već su odavno bile poharane od Huna, Vandala, Gota i drugih selilačkih naroda, koji su ovim krajevima harali poput vihora s kraćim ili dužim zadržavanjem.⁶ Poslije svega stradale su na najteži način od Avara, koji su sa zemljom spravili sve što je još preostalo. Oni su na koncu porušili najveći i glavni grad Ilirikuma, rodni grad Dioklecijana i drugih rimskih careva, žestokih progonitelja kršćanstva, ali isto tako i rodni grad kršćanskih papa i mučenika — Salonu, gdje su se kao u zadnje utočište sklonili bjegunci iz Panonije, Singidunuma, Sirmiuma, Cibalae, Sisciae i ostalih srušenih rimskih gradova.

Zatim je zavládala tišina kao poslije brodoloma...

Salona je srušena A. D. 614. i tako je ostala do dana današnjega, 1300 godina pod zemljom, netaknuta, neotkrivena, osim velikog teatra, zatim amfiteatra, terma, nekoliko bazilika i najvećeg starokršćanskog groblja »sub divo« u Manastirinama, što ga je otkrio i otkopao pokojni don Frane Bulić.⁷

Dobar dio romanskog stanovništva pobjegao je u Italiju i na dalmatinske otoke,⁸ dok se jedan dio stanovnika Salone sklonio u dobro utvrđenoj Dioklecijanovoj palači, te se to naselje nazvalo »ad palatium« — »Spalation« — Split.⁹ Oni su tada bili uvjereni da je to privremeno, samo za neko kratko vrijeme, dok se prilike ne promijene i ne obnove Salonu, ali se u nju nikad više nisu vratili. Sve teče i ne vraća se! Dopuštenje da se usele u Palaču dao im je tadašnji bizantski dotično istočno-rimski car Heraklije, koji je, da obrani ove krajeve, pozvao »hrabri narod Hrvata« kao svoje saveznike protiv Avara. Pošto su Hrvati protjerali Avare, zauzeli su čitavo ovo područje sve do morske obale, točnije do zidina dalmatinskih gradova. Tada počinje tisućgodišnja bitka između starog romanskog elementa i doseljenih Hrvata. To nije bila samo politička i vojna bitka, nego mnogo više kulturni sukob. Za Hrvate to nije bila samo bitka za vlastitu nezavisnost, nego za svoju vlastitu

⁶ Sv. Jeronim u svojim poslanicama spominje, kako su njegova imanja u Dalmaciji uništena i da je njegov rodni grad Stridon »na granici Dalmacije i Panonije« od Gota porušen (De Vir. ill. c. 135. Opp. II 755).

⁷ Egger R., *Forschungen in Salona*, Wien, 1917. Ejnar Dyggve, *History of Salonitan Christianity*, Oslo, 1951. i mnogi drugi pisali su djela o solinskim iskopinama, ali zasluga za njihovo otkriće i iskapanje pripada don Frani Buliću, koji je bez vlastite slave izveo slavna djela. Njemu pripada i otkriće nadgrobnog natpisa kraljice Jelene.

⁸ Toma Arhiđakon, *Kronika*, Split, 1960. str. 21: »... rasuto su se žurili jedni na jedne, drugi na druge otoke... Najposlije je jedan dio zauzeo otok, koji se zove Solta...«

⁹ Na istom mjestu, str. 23. »A jer je palača bila prostrana, počnu je zvati Spalatum.«

kulturu i svoj jezik. Zbog tih razloga ova je borba zanimljiva ne samo za hrvatsku povijest nego također i za evropsku i kulturnu povijest uopće.

Ta je borba poznata u povijesti kao »borba za glagoljicu«. Glagoljica je staro hrvatsko pismo, kojim su bile pisane svete knjige za službu Božju, koju su naši pređi obavljali po rimskom obredu, ali na svome živom hrvatskom jeziku. To je bilo s dopuštenjem i blagoslovom rimskih papa, koje dopuštenje za Hrvate nije nikada prestalo, ali, jer su na istom području živjeli i Romani, od kojih su mnogi bili uvjereni kao da se ništa nije ni promijenilo i kao da su nadošli Hrvati samo nekakvi njihovi podanici, pogotovo jer se jurisdikcija splitske, nekoć salonitanske nadbiskupije prostirala od mora do Save i jer su svi biskupi nosili stare romanske naslove, a »hrvatski biskup« bio je tek nekakav privjesak, koji se selio sad ovamo sad onamo, dok ga nije konačno potpuno nestalo,⁴⁰ razumljivo je da je došlo do sukoba i do borbe, u kojoj je svaka strana bila uvjerena da ima potpuno pravo. Taj isti kulturni sukob između starosjedilačkih Romana i doseljenih novih naroda nije se zbio samo ovdje na ovom području, nego se isto tako, ako ne i još jače dogodio i u svim ostalim krajevima Evrope, gdje su na područje nekadašnjeg rimskog carstva došli novi narodi. Samo što u tim drugim krajevima ta borba nije naišla na ovako žilav otpor kao ovdje u Hrvatskoj, nego je krenula sasvim drugim tokom.

U ostalim evropskim pokrajinama, koje su bile pod nekadašnjim zapadnim rimskim carstvom, svi novonaseljeni narodi stvorili su svoje vlastite države, ali su prihvatili latinsku kulturu i latinski jezik, na razne načine preinačen u nove romanske jezike, kao što su talijanski, španjolski, francuski i ostali... Germanski narodi oduprli su se ustrajnom borbom i svojom nacionalnom snagom toj romanizaciji, ali ipak i njihovi jezici sadrže u sebi mnogo romanskih elemenata što su ih poprimili iz latinskog jezika. Anglosaksonci su u svom jeziku još više podlegli romanizaciji, a i u svojoj kulturi također. Oni su se redovito naseljavali u stare romanske gradove. Njihov London je stari Londinium, Chester je rimski Castrum, Winchester isto tako neki »Castrum« itd. A iz njihova današnjeg engleskog jezika, kad bi otplavio čudan i neobičan izgovor, ostat će nam same latinske riječi i latinski korijeni s vrlo malo originalnih korijena iz njihovih domaćih prastarih jezika.

Hrvati, naprotiv, nisu ušli u porušene rimske gradove. Preostali Romani bili su frontalno odijeljeni od Hrvata i zatvoreni u svoje obalne gradove. Ponekad je došlo i do krvavih sukoba, o kojima nam svjedoči Toma Arhiđakon. Ali, zajedničko tlo, na kojemu su živjeli i zajednička vjera, koju su vjerovali, prisiljavala je i Romane i Hrvate na međusobno zbližavanje, u kojemu su Hrvati po samom prirodnom zakonu života i smrti, rađanja i umiranja postupno — kroz dugi niz godina i stoljeća — ušli i osvojili romanske gradove. Ti su gradovi listom postali hrvatski unatoč starim romanskim crkvenim naslovima biskupa i nadbiskupa i unatoč starim granicama biskupija i nadbiskupija »kao da se

⁴⁰ Barada dr Miho, *Episcopus Chroatensis, Croatia Sacra*, Zagreb, 1931, 161—215.

ništa nije dogodilo«, i to upravo onda, kad je nestalo naslova »episcopus chroatensis«. Nije više bio ni potreban, jer su svi biskupi i nadbiskupi, s obzirom na vjernike-podanike, bili zaista »hrvatski«, bez obzira što su oni sami osobno bili rodom iz Ravene, Bologne ili Venecije. I ubrzo je došlo vrijeme, da je službu Božju nad grobom svetoga Duje na hrvatskom jeziku »glagoljao« i sam nadbiskup splitski — »olim salonitanus«.

A danas...?

Ta tisućgodišnja »borba za glagoljicu« trijumfira upravo danas, u našim danima, kad je taj naslov tiho iščezao. Ta borba trijumfira ne samo za Hrvatsku, nego za čitav katolički svijet. Tek poslije II. vatikanskog sabora živi jezik svih naroda postaje liturgijski jezik u katoličkoj Crkvi, što su Hrvati imali tisuću godina prije. Teško je opaziti povijesnu i uzročnu vezu između te činjenice i jedne druge vrlo jednostavne i neznatne, naoko beznačajne, ali stvarne i vrlo simbolične, da su, naime, hrvatski stanovnici priobalnog područja istočno od Splita u ovo naše vrijeme, tek nakon 1000 godina od svog doseljenja u ove krajeve, sašli sa svojih planinskih položaja i sagradili svoja nova naselja uz samu morsku obalu, gdje su nekoć cvala stara rimska naselja sa svojim bazilikama.

Do te borbe i do takvog razvoja dovelo je s jedne strane pravno i povijesno shvaćanje latinskog elementa i uvjerenje, da je rimsko carstvo vječno i neuništivo — i s druge strane životna snaga hrvatskog elementa, njegova odanost svojoj vlastitoj kulturi i svome jeziku i njegova žilava i ustrajna borba i otpornost protiv svakog stranog elementa, i grčkog i latinskog, a u isto vrijeme njihova nepokolebiva vjernost rimskoj Crkvi.

To je naoko paradoksalno, kao što su paradoksalne sve životne istine u ovom svijetu između Svjetla i Tame, između Života i Smrti, između Biti i Nebiti...

Arheološku sliku ove borbe i suprotnosti između romanskog i hrvatskog elementa u staroj hrvatskoj povijesti lijepo označuju dva niza starohrvatskih crkvice u spomenutom priobalnom području istočno od Splita, u Poljičkom Primorju.¹¹ Na prostoru od 16 km dužine i oko 2 km širine nalazi se uz samu morsku obalu 6 starohrvatskih crkvice iz IX. stoljeća nad ruševinama starih romanskih kršćanskih crkava ili bazilika. Paralelno ovom nizu crkvice uz more nalazi se drugi niz starohrvatskih crkvice također iz IX. stoljeća na vrhuncima planine na položajima, na kojima su Hrvati kao pogani davno prije vršili svoje poganske obrede staroslavenske zoroastričko-dualističke religije.¹² Ova mješavina dualističkih i kršćanskih elemenata stvorila je poslije, nakon gubitka nacionalne nezavisnosti, u Bosni i Hercegovini jedno krivovjerje, poznato pod imenom »Bogumili«.¹³

Ovdje, na granici između Istoka i Zapada hrvatski su kraljevi znali dobro iskoristiti suprotnosti između Bizanta i Rima u korist samostalnosti svoga naroda, boriti se protiv Franaka, Saracena i Mlečana, Mađara i Bugara. Znali su uspješno prihvatiti kršćanstvo i u isto vrije-

¹¹ Ante Škobalj, *Obredne Gomile*, Sv. Križ, 1970. str. 485—518.

¹² Na istom mjestu, str. 123—158.

¹³ Na istom mjestu, str. 454—483.

me sačuvati svoju nezavisnost, svoju kulturu, običaje i jezik. Još su ponegdje pokušali s kršćanstvom spojiti i svoju staru vjeru, a to je ono, što se — rekli smo — dogodilo u Bosni i Hercegovini. Oni su znali ovaj neizbježivi povijesni razvoj, etničko i kulturno spajanje, usmjeriti u smislu stvaranja, postojanja i neovisnosti hrvatskog naroda.

Između svih hrvatskih vladara i osoba, koje su sudjelovale u tom povijesnom razvoju održanja i jedinstva hrvatskog naroda, posebno mjesto zauzimaju hrvatska kraljica Jelena. Upravo zato što nije bila po rođenju Hrvatice nego Romanka, Madijevka iz Zadra, njezin udio u spomenutom djelu zbližavanja bio je tim značajniji i djelotvorniji, njezina osobna žrtva i samoprijegor pri tome tim veći, zbog čega bi još veće moralo biti naše poštovanje prema njezinoj uspomeni.

Njezin otac Madije, prior grada Zadra i carski strateg za cijelu Dalmaciju, koja je tada bila pod bizantskom vlašću, bio je porijeklom Roman, ali po majci i baci u njegovim žilama tekla je hrvatska krv, a u njegovoj duši prevladavala simpatija za hrvatski narod. Bio je rođak hrvatskog kralja Krešimira.¹⁴ Njegove simpatije prema hrvatskom narodu vide se već po tome, što je svoju kćerku Jelenu dao za hrvatskog kraljevića. Po ondašnjim zakonima i običajima uloga oca u odabiranju zaručnika, naročito za djevojke uglednog roda, bila je prvenstvena i odlučujuća. A da nije dao svoju kćerku za hrvatskog kraljevića s kakvim potajnim latinskim ciljevima i lukavštinama, vidi se po tome, što je njegova kćerka svojski prigrlila svoju novu zadaću i postala najdraža i najobljubljenija hrvatska kraljica.

Madije, kao bizantski strateg, mogao je vrlo lako svoju kćerku udati za nekog bizantskog odličnika, ili u Mletke, koji su neprestano tražili neku vezu, da se dokopaju Dalmacije. I njegova kćerka Jelena mogla je birati u koju god je htjela zemlju ili pokrajinu zapadne kulture i civilizacije, ali je ona radije odabrala hrvatskog kralja Mihajla Krešimira poslije smrti njegova brata Miroslava sa svim teškim stanjem građanskog rata i teškim prilikama, u kojima se tada nalazila Hrvatska. Kakvu je tešku žrtvu predstavljao taj izbor za jednu mladu plemkinju onoga vremena možemo shvatiti, ako usporedimo tadašnji način života koji je onda vladao u ratovima izmučenoj i poharanoj hrvatskoj zemlji, makar i na kraljevskom dvoru — koji se nije mnogo razlikovao od standarda ostalih podanika — sa životom kakav je na primjer vladao na dvoru mletačkog dužda.¹⁵

Jelenin dolazak u Hrvatsku upravo u tim teškim prilikama bio je prava blagodät. To je bilo sredinom X. st., stoljeća nereda i nasilja, krvavih i okrutnih obračuna na mnogim kraljevskim dvorovima Evrope, pa čak i na papinu dvoru. To je stoljeće, u kojemu je engleski kralj Eduard Mučenik ubijen od dvorjanika svoga vlastitog brata Aethelreda. U Bi-

¹⁴ Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, knjiga prva, str. 116. Premda je Jelenin nadgrobni natpis bio nađen prije nego je Klaić objelodanio svoju *Povijest Hrvata*, on ipak o Jeleni ništa ne govori. Trebalo je vremena, dok se je natpis znanstveno proučio i stavio na svoje pravo mjesto, ispunio prazninu, kakvih još ima mnogo u našoj povijesti. Zato je u Matičinom izdanju Klaićeve *Povijesti* od g. 1975. na koncu poglavlja Krešimirovići, na str. 127—128. dodana bilješka s ispravcima, koji se temeje većinom na ovom natpisu.

¹⁵ Na istom mjestu, str. 124.

zantu su kraljevska braća i rođaci jedni drugima sjekli noseve i palili oči usijanim željezom. Na danskom dvoru i na drugim dvorovima Evrope »otrov je vršio svoje djelo«, kako je rekao Shakespeare.¹⁶ Prirodna okrutnost netom doseljenih i još dobro nepokrštenih naroda buknuła je u tom stoljeću svom žestinom, te se s pravom zove »željezno stoljeće«. U to vrijeme Hrvatska je bila u građanskom ratu, na rubu potpune propasti. Svugda naokolo sami neprijatelji, koji su jedva čekali trenutak, da zauzmu zemlju i narod. S istoka Bizant i Bugari, s juga Saraceni, sa zapada Mlečani i Franci, a sa sjevera Mađari. U unutrašnjosti još najgore: građanski rat!

Ali zato dolazak Jelenin bio je mirotvoran.

Ona je donijela mir u Hrvatsku, slogu na hrvatsko prijestolje, pobjedu nad buntovnim banom Pribinom i, što je još najvažnije, dobre odnose između Hrvata i Romana u dalmatinskim gradovima, tako da se njezin sin, kralj Stjepan Držislav, prvi od svih hrvatskih vladara, mogao nazvati »kraljem čitave Hrvatske i Dalmacije«.¹⁷ Možemo zamisliti da to nije bilo bez udjela »carskog stratega« za čitavu Dalmaciju i priora grada Zadra, Jelenina oca Madija. Sve skupa to je u prvom redu djelo Jelenine, koja je izvojevala tu veliku pobjedu mira u hrvatskoj povijesti ne snagom i oružjem ili pukom srećom, nego radije krepošću i vrlinom — »potius virtute! Žene su oduvijek bile ne samo tjelesne sponе, koje povezuju plemena i narode, nego još više donositeljke i čuvarice mira.

Poslije smrti svoga muža vladala je »kao majka hrvatskog kraljevstva«. Kad je njezin sin preuzeo kraljevsko žezlo i sudbinu naroda u svoje ruke, što je on izveo na najbolji način što je mogao, ona — »slavna Božja službenica« — skinula je kraljevski dijamant i zamijenila ga redovničkim velom u samostanu kod Gospe od Otoka u Solinu, te se posvetila njegovanju sirota i zaštiti udovica, kako to nepobitno svjedoči natpis na njezinu grobu, što ga je pronašao don Frane Bulić u ruševinama pred vratima crkve Gospe od Otoka.¹⁸ Oni, koji joj u najnovije vrijeme žele skinuti s glave taj veo redovništva ili udovištva, što je u ono vrijeme bilo gotovo isto, i aureolu »majke sirota« i »zaštitnice udovica«, mogu to činiti uz pomoć tko zna kakvih pravnih formula i naslova, kojima su se onda kitili vladari i vladarice i koji su im »automatski« pripadali, ali ne mogu izbrisati logični slijed izraza u njezinom natpisu, koji ih temeljito pobija, jer najprije spominje »nju, koja je u svom životu bila majka kraljevstva«, a zatim dodaje, da je poslije toga »postala majka sirota i zaštitnica udovica«. Natpis jasno dijeli njezin život kao vladarice i »majke kraljevstva«, od kasnijeg njezina života i djelovanja kad je »postala« »majka sirota i zaštitnica udovica«. Zato je tisućobljetnica njezine smrti dostojna jubilejskog slavlja čitavog hrvatskog naroda.

¹⁶ W. Shakespeare, *Hamlet*, Act V, sc. 2. »Then, venom, to thy work!«

¹⁷ Toma Arhiđakon, isto djelo, str. 25.

¹⁸ U katoličkoj Crkvi, osim djevičanskog redovništva sa zavjetima, pravilima i samostanskim životom, postojao je još od apostolskih vremena stalež udovica s posebno priznatim crkvenim statusom, slično redovnicama. Zato u Velikim litanijama postoji zaziv: »Sve svete djevice i udovice...« Ako nije sigurno zajamčeno da je kod Gospe od Otoka postojao ženski samostan, Jelena je mogla služiti Bogu kao posvećena udovica, kad je već bila njihova »zaštitnica«, kako to njezin natpis nedvojbeno svjedoči.